

**Самоактуалізація як умова оптимізації самостійної життєдіяльності старшокласників
шкіл-інтернатів нового типу**

У статті, на основі аналізу педагогічної, психологічної, соціальної літератури уточнено зміст і структуру понять „самостійність”, „життєдіяльність”, „самостійна життєдіяльність”, „оптимізація”. Розглянуто самоактуалізацію як умову оптимізації самостійної життєдіяльності старшокласників інтернатних закладів нового типу.

Ключові слова: самостійність, життєдіяльність, самостійна життєдіяльність, оптимізація.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Світова криза, процеси трансформації суспільства і освітнього процесу мають значний вплив на умови, чинники процесу соціалізації особистості, формування її соціальної зрілості. Тому такою актуальною є проблема оптимізації життєдіяльності старшокласників шкіл-інтернатів нового типу.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... Актуальні питання становлення особистості у своїх роботах висвітлювали психологи Заходу – Р.Мейлі, Г.У.Олпорт, К.Р.Роджерс, Е.Еріксон, К.Г.Юнг; російські психологи – Б.Г.Ананьєв, Л.І.Анциферова, В.М.Бехтеров, Л.І.Божович, Л.С.Виготський, Б.В.Зейгарник, А.Ф.Лазурський, А.Н.Леонтьєв, В.Н.Мясищев, С.Л.Рубінштейн; українські психологи – Г.С.Костюк, І.Д.Бех, С.Д.Максименко, О.Ф.Бондаренко, О.Л.Кононко, Г.В.Кудченко, Т.М.Титаренко, Ю.М.Швалб та інші науковці.

Значний інтерес до цієї проблематики проявляли також соціологи – А.А.Аза, Р.Г. Гурова, В.О. Зайчук, О.Г. Злобіна, П.Е. Княжев, Т.Н. Кухтевич, Н.П. Лукашевич, А.Г. Харчев, В.Т. Циба, Б.Шульженко.

Процес виховання старшокласників у закладах інтернатного типу досліджували В.Я. Загрева, Б.С. Кобзар, Л.В. Канішевська, О.Б. Кізь, В.Г. Слісаренко, В.Г. Чугаєвський, Т.В. Шатохіна та інші науковці.

Різноманітні аспекти виховання старшокласників висвітлили О.В. Сухомлинський, О.В. Білоусова, Д.О. Закатнов, Л.В. Канішевська, А.В. Мудрик та ін.

Формулювання цілей статті... Метою даної статті є визначення ролі самоактуалізації як умови оптимізації самостійної життєдіяльності старшокласників шкіл-інтернатів нового типу.

Виклад основного матеріалу... Ми враховуємо, що під „інтернатними закладами нового типу” розуміються освітні заклади, які створюються як альтернатива традиційним, і сутністю яких є пошук, експеримент, рух. Предметом змін можуть бути як структура навчального закладу, так і зміст, засоби, методи та форми освітньо-виховного процесу в ньому [1; 8].

Аналіз наукової літератури дав змогу визначити сутність і структуру понять „самостійність”, „життєдіяльність”, „самостійна життєдіяльність”, „оптимізація”. Зокрема, самостійність визначається як одна з інтегративних якостей особистості, що поєднує у собі інтелектуальну, волюву та емоційну сторони і виявляється в активній свідомій, вільній діяльності, ставлення до себе, оточуючих, середовища, держави, світу.

Дослідники зазначають, що життєдіяльність людини – це реальний життєвий процес, що відбувається в конкретно-історичних умовах і характеризується певною системою видів і форм діяльності. Називаючи основними способами діяльності особистості пізнання, споживання, спілкування, перетворення, вчені підкреслюють, що дійсно вільна діяльність є формою вираження самодіяльності і саморозвитку.

Процес самостійної життєдіяльності, вважає О. Злобіна, можна уявити як специфічну активність особистості, в якій процеси її саморозвитку, самопізнання і самореалізації є діалектично взаємозалежними. Причому діалектика життєздійснення породжується тими внутрішніми суперечностями, що виникають впродовж розвитку особистості, пізнання нею себе, реалізації людиною своїх потенцій. Джерелом внутрішньої суперечливості можуть бути суперечності в процесі саморозвитку, найхарактерніші для людей із низьким рівнем розвитку життєвої програми; суперечності в процесі самопізнання, що характеризують середній рівень розвитку життєвої програми, а також суперечності в процесі самореалізації, які слугують двигуном життєздійснення людей із високим рівнем розвитку життєвої програми [2, с.125].

Науковці вважають, що найважливішими рисами самостійної життєдіяльності особистості є цілеспрямованість, наполегливість, витривалість, ініціативність, незалежність, креативність, активність, самодіяльність, організованість, діловитість, раціоналізм, економність, відповідальність, працьовитість,

бережливості, дисциплінованості, орієнтація на ефективність та якість, орієнтація у часі, самоконтроль, саморозуміння, сміливість у відстоюванні власної думки, передбачення результатів діяльності.

Створення в закладах інтернатного типу умов для виховання у старшокласників таких рис є складною проблемою для педагогічних колективів.

Для нас важливою є думка К.Г. Юнга про те, що високий ідеал виховання не варто було б застосовувати до дітей. Адже те, що розуміється під „особистістю”, є ідеал дорослого, приписуванню якого дитинству надають перевагу лише в епоху, коли людина ще не усвідомила проблеми своєї так званої дорослості або коли – ще гірше – свідомо від неї ухиляється. Педагогічне і психологічне захоплення щодо дитини, зазначав К.Г. Юнг, насправді має на увазі „дитину у дорослому”. Тобто так звану „вічну дитину”, де що таке, що весь час утверджується, ніколи не завершується, таке, що потребує постійного догляду, уваги і виховання. Це – частина людської особистості, яка хотіла б розвинутися і цілісність. Проте, на думку К.Г. Юнга, сучасна людина є настільки ж далекою від цієї цілісності як небо від землі. Він образно зауважував, що ця людина у похмурому відчутті своєї меншовартості захопила до своїх рук виховання дитини, надихається дитячою психологією, втішаючи себе думкою, що прорахунки її власного виховання і дитячого розвитку можна буде виправити у наступних поколіннях. Ці наміри, однак, приречені на поразку, оскільки не можна виправити у дитині ті помилки, яких вихователь ще й досі припускається сам [3].

Виділяючи психолого-педагогічні особливості старшокласників шкіл-інтернатів нового типу, необхідно враховувати сучасну історичну ситуацію, в якій відбуваються їхній розвиток, соціальний статус, стать, індивідуально-типологічні властивості.

У своїй праці І.Райс визначив чотири важливих обмеження життєвих можливостей дітей із сімей з низьким соціо-економічним статусом, які у значній мірі можна екстраполювати на вихованців шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і вважати чинниками, які мають вплив на їхній світогляд, самооцінку, поведінку тощо. Перш за все, у них менше можливостей отримати професію і освіту. Безпомічність і бездіяльність відчують ці діти, не маючи змоги поліпшити умови свого існування, отримати адекватний юридичний захист своїх громадянських прав. Спостерігаючи благополуччя інших, їхні досягнення і усвідомлюючи принизливість свого стану, вони переживають почуття гіркоти, меншовартості, обділеності, замикаються у собі або, навпаки, сліднують моделям девіантної поведінки. Невизначеність долі, непередбачуваність життєвих подій, низький соціо-економічний статус роблять цих дітей більш вразливими до життєвих стресів, невпевненості у майбутньому [4].

Індивідуально-особистісні якості при цьому, як правило, є результатом взаємодії спадкових і соціальних чинників. Тому, замість універсальної схеми, згідно якої вікова незалежність раз і назавжди визначає властивості юнака, ми постійно повинні мати на увазі не лише хронологічний вік чи фазу розвитку індивідуума, якого вивчаємо, але й, як зазначав І.С. Кон: загальні властивості структури культури і суспільства, до яких він належить; його соціально-економічний стан; історичну ситуацію, в якій відбувається його розвиток і особливості його покоління (когорти); соціальне походження юнака, рід занять і рівень освіти батьків; особливості його соціально-екологічного довкілля, зокрема тип населеного пункту (велике місто, мале місто, село); склад, структуру і матеріальний стан сім'ї; його особистий соціальний стан і вид заняття; стать, індивідуально-психологічні властивості.

Важливим для старшокласників є формування відносно стабільного образу Я, Я-концепції. Образ „Я” – не просто відображення (у формі уяви чи поняття) яких-небудь об'єктивно даних і не залежних від ступеня своєї усвідомленості властивостей, а соціальна установка, ставлення особистості до самої себе, що включає, за І.С. Кон три взаємопов'язаних компонента: пізнавальний – знання себе, уява про свої якості і властивості; емоційний – оцінка цих якостей і пов'язане з ним самолюбство, самоповага і подібні почуття і поведінковий – тобто практичне ставлення до себе, похідне від перших двох компонентів. Для більшості старшокласників шкіл-інтернатів характерна нестійка, неоднозначна самооцінка – від вкрай високої оцінки певних особистісних рис, властивостей, що відображає частіше бажане, а не реальне, до низької, конфліктної, це, насамперед, в відображенні характеру взаємовідносин з оточуючими, невпевненості у собі, перевезенням невідповідності своїх прагнень можливостям [5].

Педагоги і психологи зазначають, що для юнацького віку характерною є потреба у спілкуванні з ровесниками, де спілкування слугує старшокласникам і джерелом інформації, і специфічним емоційним контактом. Однак у зв'язку з певною ізольованістю вихованців у школах-інтернатах, ця потреба не реалізується у повній мірі, а постійне спілкування з обмеженим колом ровесників інколи призводить до міжособистісних конфліктів, психологічної напруги.

Як свідчать спостереження, сама організація життєдіяльності та виховання у деяких школах-інтернатах сприяє формуванню у випускників споживацьких настроїв, небажання працювати, ліні, інфантілізму, орієнтації на зовнішні мотиви.

Постійний контроль з боку педагогів не сприяє вихованню у старшокласників відповідальності, формуванню умінь осмислювати свої вчинки, планувати свою діяльність, передбачувати її результати.

Педагогічні спостереження свідчать про невміння частини старшокласників шкіл-інтернатів гідно спілкуватися з людьми „не їхнього кола”, відсутність навичок налагодження стосунків з незнайомими.

Необхідність виховувати найважливіші риси самостійної життєдіяльності ставить перед вихователями такі завдання: формувати у дітей систему уявлень, глибоких і міцних знань щодо самостійної життєдіяльності; стимулювати прагнення вихованця до самопізнання, саморозвитку, самореалізації, конструктивної переорієнтації з пасивно-очікувальної позиції й ухильної поведінки на оптимізацію самостійної життєдіяльності; сприяти становленню старшокласника суб'єктом власного внутрішнього світу, особистої стратегії життя.

Оптимізації самостійної життєдіяльності старшокласників сприятиме вибір оптимальних, найефективніших за даних умов варіантів діяльності.

Самостійна життєдіяльність старшокласника зумовлюється її потребами, інтересами, мотивами. В зв'язку з цим важливою для нашого дослідження є теорія самоактуалізації А.Г. Маслоу. Він зазначав, що джерела розвитку і людської повноцінності знаходяться виключно всередині самого індивіда, а не створені чи винайдені суспільством, що може тільки допомагати чи заважати розвитку особистості [6, с.256]. З його точки зору, самоактуалізація має на увазі довге, постійне удосконалення в процесі росту і розвитку здібностей до максимально можливого. Згідно із твердженням А.Г. Маслоу, людина як особистість приречена на цей рух вперед, на розвиток всіх і кожного субаспектів самоактуалізації, на самовдосконалення.

„Ми ніколи не розберемося в людині, – писав він, – якщо будемо, як завжди, ігнорувати її найвищі прагнення. Такі терміни, як „особистісне зростання”, „самоактуалізація”, „прагнення до здоров'я”, „пошук ідентичності і автономії”, „потреба у досконалості” (й інші, що визначають прагнення людини „вгору”) необхідно прийняти і широко вживати вже тому, що вони описують загальні, а може бути, навіть універсальні людські тенденції” [6].

Самоактуалізованій молоді притаманна відносна незалежність від фізичного та соціального середовища. Головними мотивами самоактуалізованої людини є не потреби дефіцитних рівнів, а мотиви зростання, і тому ці люди майже не залежать від зовнішніх обставин, від інших людей і від культури в цілому. Джерела задоволення потреби в зростанні і розвитку знаходяться не у зовнішньому середовищі, а всередині людини – в її потенціалі та прихованих ресурсах. Незалежність від середовища означає більш високу стійкість до несприятливих обставин, потрясінь, ударів долі, депривації, фрустрації.

Вмотивована самостійна життєдіяльність особистості передбачає усвідомлення нею самої себе, самоаналіз і самопізнання, самовиховання, самонавчання, саморозвиток. Починається самовиховання з самоаналізу, самопізнання. Мудрість життя людського справді полягає в тому, писав В.О.Сухомлинський, щоб бачити себе – і бачити правильно [7, с.486].

В.О.Сухомлинський ввів у педагогічну науку поняття „оптимістичне самопізнання”, вважаючи, що воно настає тоді, коли дитина на власному досвіді переконується: знання стають поживним середовищем її мислення і праці. Самоспостереження, емоційна самооцінка стає відлунням для внутрішньої роботи особистості, сприяє формуванню об'єктивного ставлення вихованця до самого себе, є важливим етапом розвитку самосвідомості, спонукає його до самовдосконалення, сприяє самоствердженню.

Підкреслюючи важливість усвідомлення особистістю самої себе і самовиховання, В.О. Сухомлинський зазначав, що дитина стає справжньою людиною лише тоді, коли уміє пильно вдивлятися не тільки в навколишній світ, а й у саму себе, коли вона прагне пізнати не тільки речі і явища навколо себе, а й свій внутрішній світ, коли сили її душі спрямовані на те, щоб зробити саму себе кращою, досконалішою. Ідеться про самовиховання в усіх сферах духовного життя [8, с.229].

Розвиваючи у старшокласників здатність до самоаналізу і рефлексії мислення, у експериментальних школах-інтернатах ми запропонували їм за допомогою певної програми вивчити своє „Я”. Самопізнання здійснювалося з таких аспектів: здоров'я – психофізичний стан; твій темперамент; твоя пам'ять; твоя наполегливість; твої стосунки з оточуючими; готовність до самостійної життєдіяльності.

Людина на певному етапі своєї індивідуальної життєвої історії повинна зробити конкретний вибір на користь тієї чи іншої системи свого існування і життєдіяльності. З цих позицій розгорнута в просторі і часі система виборів постає як проблема сенсу життя і долі людини. Спираючись на результати самопізнання, старшокласники розробили власні проекти розвитку: міні-проекти – оптимізація самостійної життєдіяльності у школі, та проекти на перші роки після її закінчення.

Старшокласникам ми розповідали, що важливим критерієм самостійної життєдіяльності особистості видатний педагог В.О.Сухомлинський виокремив її духовну діяльність. Він вважав, що духовна діяльність – це активні зусилля особистості для того, щоб моральні багатства суспільства стали багатствами особистості, внутрішніми цінностями людини, нормами і правилами її поведінки. Природно, що духовна діяльність – це не якесь відірване від повсякденної праці самозаглиблення чи самоаналіз. Це творча праця, кипуча громадська діяльність людини [9, с.259].

Висновки... Виховання самостійної життєдіяльності учнів старших класів інтернатних закладів нового типу не вичерпується опорою на самоактуалізацію особистості. Вирішення проблеми буде ефективним за умов науково-методичного забезпечення цього процесу, вибору учасниками найкращих із можливих варіантів виховання самостійної життєдіяльності старшокласників для даної конкретної ситуації, органічної єдності когнітивного, мотиваційно-емоційного і дієво-практичного компонентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Свириденко С. О. Організація самостійної життєдіяльності учня інтернатного закладу нового типу як з умови ефективного виховання його особистості: методика дослідження / С. О. Свириденко // Теоретико-практичні аспекти виховної роботи в закладах інтернатного типу : зб. наук. праць. – К. : Інститут проблем виховання, 2008. – С. 6-11.
2. Злобіна О. Особистість як суб'єкт соціальних змін. / О. Злобіна. – К. : Інститут соціології НАН України, 2004. – 400 с.
3. Юнг К. Г. Становление личности / К. Г. Юнг // Особистість в психологічних дослідженнях. Тексти. / упор. С. Д. Максименко, М. В. Пануга ; за ред. С. Д. Максименка. – Ніжин, 1992. – С. 62-66.
4. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс. – СПб. : Питер, 2000. – 624 с.
5. Кон И. С. Психология старшеклассника : пособ. для учителей / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1980. – 192 с.
6. Маслоу А. Психология бытия / А. Маслоу. – К. : Рефл.-Бук: Велер, 1997. – 300 с.
7. Сухомлинський В. О. Бачити себе. – [вибр. твори, в 5-ти т.]. – К. : Рад. школа, 1977. – Т.5. Статті. – С. 489-495.
8. Сухомлинський В. О. Виховання і самовиховання. – [вибр. твори, в 5-ти т.]. – К. : Рад. школа, 1977. – Т.5. Статті. – С. 229-239.
9. Сухомлинський В. О. Щоб душа не була пустою. – [вибр. твори, в 5-ти т.]. – К. : Рад. школа, 1977. – Т.5. Статті. – С. 255-269.

Анотація

Л.В.Кузьменко

Самоактуализация как условие оптимизации самостоятельной жизнедеятельности старшеклассников школ-интернатов нового типа

В статье на основе анализа педагогической, психологической, социальной литературы уточнено содержание и структура понятий „самостоятельность”, „жизнедеятельность”, „самостоятельная жизнедеятельность”, „оптимизация”. Рассмотрена самоактуализация как условие оптимизации самостоятельной жизнедеятельности старшеклассников интернатных учреждений нового типа.

Ключевые слова: *самостоятельность, жизнедеятельность, самостоятельная жизнедеятельность, оптимизация.*

Summary

L.V.Kuzmenko

Self-Actualization as a Condition of Optimization of Individual Vital Functions of Senior Pupils of Boarding-Schools of New Type

The article deals with the specification of the terms “self-dependence”, “activity”, “independent activity”, „optimization”. Self-actualization is viewed as a condition for the optimization of individual activity of senior pupils of boarding schools of new-type.

Key words: *self-dependence, activity, independent activity, optimization.*

Дата надходження статті:

„15” січня 2009 р.